

Piter Frankopan

NOVI
PUTEVI
SVILE

Sadašnjost i budućnost sveta

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Peter Frankopan

THE NEW SILK ROADS

The Present and Future of the World

Copyright © Piter Frankopan, 2018

Copyright © 2019 ovog izdanja, LAGUNA

*Luisu Frankopanu,
mom sjajnom i voljenom ocu
(1939–2018)*

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

<i>Uvod</i>	9
Putevi ka istoku	22
Putevi u srce sveta	47
Putevi ka Pekingu	84
Putevi u suparništvo	139
Putevi u budućnost	187
Izrazi zahvalnosti	255
<i>O autoru</i>	259

Uvod

Kada je knjiga *Putevi svile: Nova istorija sveta* objavljena 2015, uzrujala je mnoge. Kao pisac, prirodno sam se nadao da će ljudi čitati moje delo i u njemu uživati; no kao istoričar i profesor, odavno sam utvrdio da ono čime želim da se bavim retko kada izaziva zanimanje drugih. Razgovori o mojim istraživanjima na koktelima i večerama obično ne traju dugo, a čak i kad razgovaram s kolegama, teme su obično periodi i oblasti od zajedničkog interesa.

Zbog toga me je uspeh *Puteva svile* iznenadio. Knjiga je prodana u više od milion primeraka širom sveta, provela je osam meseci na listi deset najčitanijih knjiga *Sandey tajmsa* i bila je najprodavanija knjiga u Velikoj Britaniji, Persijskom zalivu, Indiji i Kini. Ispostavilo se da mnogo ljudi zapravo želi da sazna više o svetu, o drugim narodima, kulturama i oblastima s blistavom prošlošću. Pokazalo se da mnogi ljudi rado čitaju istoriju čija je žiža pomena s

dobro poznate i uporne priče o prevlasti Evrope i Zapada na Aziju i Istok.

Tako je delovao i pogled na ulogu veza koje su hiljadama godina povezivale kontinente. Krajem devetnaestog veka nemački geograf Ferdinand fon Rihthofen smislio je naziv za mrežu koja je povezivala Kinu iz doba dinastije Han sa ostatkom sveta. Nazvao je te veze *Die Seidenstraßen*, to jest „putevi svile“, i taj naziv privukao je maštu i naučnika i javnosti.¹

Rihthofenova zamisao o putevima svile bila je nejasna u smislu određivanja tačnog geografskog opsega kojim su se roba, ideje i ljudi kretali između Azije, Evrope i Afrike i objašnjenja kako su tačno Pacifik i Južno kinesko more bili povezani sa Sredozemljem i na kraju sa Atlantikom. Čak i to što je nejasno šta se podrazumeva pod putevima svile može da bude od pomoći – u dobroj meri zato što to nisu bili „putevi“ u savremenom značenju te reči, zato je razlika između trgovine na male i na velike daljine bila zamagljena, pa i zato što se osim svilom trgovalo raznom drugom robom, ponekad u mnogo većem obimu nego skupocenim tkaninama.

Putevi svile zapravo služe kao izraz za opisivanje međusobne isprepletenosti naroda, kultura i kontinenata – a time nam pomaže da bolje razumemo kako su se religije i jezici širili u prošlosti i pokazuje nam kako su ideje o hrani, modi i umetnosti putovale, međusobno se nadmetale i pozajmljivale jedne od drugih. Putevi svile pomažu da se razjasni važnost kontrole prirodnih bogatstava i trgovine na velike daljine, pa samim tim objašnjavaju uslove i porive za slanje ekspedicija preko pustinja i

okeana koje su pripomogle usponu carstava. Putevi svile nam pokazuju kako su tehnološki izumi podsticani duž hiljada kilometara i kako su nasilje i bolesti često sledili iste obrasce razaranja. Putevi svile omogućavaju nam da shvatimo prošlost ne kao niz međusobno odvojenih i različitih perioda i oblasti, nego da uvidimo ritmove istorije u kojima je svet hiljadama godina povezivan kao deo šire, sveobuhvatne globalne prošlosti.

* * *

Za svega tri kratke godine otkako su *Putevi svile* objavljeni, mnogo štošta se promenilo. S moje tačke gledišta istoričara, izuzetno je uzbudljivo koliko smo napredovali u shvatanju prošlosti. Stručnjaci za različita polja, različite periode i regione stvorili su inovativna i primamljiva dela. Arheolozi su, koristeći satelitske snimke i prostornu analizu, prepoznali sisteme za navodnjavanje sastavljene od cisterni, kanala i brana nastale tokom četvrtog veka nove ere i tako objasnili kako su usevi odgajani u negostoljubivim uslovima severozapadne Kine u vreme kad je jačala razmena sa svetom.²

Podaci dobijeni pomoću komercijalnih i špijunskih satelita, kao i pomoću dronova korišćenih za vojna osmatranja u Avganistanu, stavljani su na raspolaganje istraživačima Partnerstva za mapiranje baštine Avganistana. Tako je nastala detaljna slika infrastrukture karavanse-
raja, kanala i naselja koja su nekada udomljavala putnike u središtu Azije, što nam pomaže da preobrazimo naše shvatanje nekadašnje međusobne povezanosti puteva

svile.³ Činjenica da je dobar deo ovog posla obavljen na daljinu pokazuje i kako se razvija sam način istraživanja u dvadeset prvom veku.⁴

Napredak naučne metodologije takođe baca novo svetlo i na odnose između nomada i stanovnika gradova u predmodernom dobu u srcu Azije. Analiza ugljeničnih i azotnih izotopa ostataka sedamdeset četiri ljudska tela iz četrnaest grobalja srednje Azije pomogla je otkrivanju različitih načina ishrane stanovnika naselja u poređenju s nomadskim zajednicama i pokazala je da su se nomadi hranili raznovrsnije nego ljudi iz stalnih naselja. Ovo pak pokreće važna pitanja o ulozi koju su nomadska društva igrala u uvođenju novih navika i širenju kulturnih promena duž stotina, pa i hiljada kilometara.⁵

Genetski i etnolingvistički dokazi korišćeni su da pokažu kako su se širenje orahovih šuma i razvoj jezika preklapali u velikim delovima Azije. Fosilizovani ostaci sasusšenog semena oraha kažu nam da su stabla oraha kao dugoročno poljoprivredno ulaganje sejali trgovci i putnici duž puteva svile – što nam pak pomaže da bolje razumemo odnos između sveta prirode i uticaja sve bogatije razmene na lokalnom, regionalnom i širem nivou. Pored svega ostalog, putevi svile dejstvovali su kao „putanje gena“ i ljudskog i biljnog i životinjskog sveta.⁶

Tu je i novo istraživanje koje povezuje poreklo jidiša s trgovačkom razmenom širom Azije i tvrdi da je razvoj ovog jezika povezan sa zaštitom bezbednosti transakcija, to jest stvaranjem jezika koji razume samo odabrana manjina.⁷ To je lako shvatiti u svetu dvadeset prvog veka u kom kriptovalute i blokčejn tehnologija teže da reše

problem bezbednog obavljanja trgovačkih transakcija. Nova tehnologija ispitivanja dubinskog leda donela je zapanjujuće dokaze koji bacaju novo svetlo na razorne posledice crne smrti pokazujući razmere propadanja metalske industrije sredinom četrnaestog veka.⁸

Dokument s kog je 2017. skinuta oznaka tajnosti, zapisnik sa sastanaka na kojima su zamenik britanskog ambasadora u Vašingtonu 1952. ser Kristofer Stil i pomoćnik američkog ministar inostranih poslova Henri Bajroud raspravljali o prevratu za zbacivanje premijera Irana, pomaže nam da jasnije shvatimo kako su ti zlosrećni planovi oblikovani.⁹ Objavljivanje do tada tajnih američkih planova za nuklearni napad s početka hladnog rata jednako otkriva važne uvide u američko vojno i strategijsko planiranje – i tadašnje procene najboljeg načina neutralisanja Sovjetskog Saveza u slučaju rata.¹⁰

Ovo su samo neki primeri koji pokazuju kako istoričari i dalje koriste različite tehnike da obogate i poboljšaju svoje shvatanje prošlosti. Zbog toga je istorija tako okrepljujuća i izazovna tema: uzbudljivo je kad vas nešto podstakne da razmišljate o nečemu na drugačiji način i da otkrivete šta povezuje narode, oblasti, ideje i teme.

Protekle dve-tri godine jasno su stavile do znanja još nešto: koliko god traumatično ili komično politički život deluje posle Bregzita ili Trampa, zemlje puteva svile jesu ono što je važno u dvadeset prvom veku. Najvažnije odluke u današnjem svetu ne donose se u Parizu, Londonu, Berlinu ili Rimu kao pre sto godina, nego u Pekingu i Moskvi, u Teheranu i Rijadu, u Delhiju i Islamabadu, u Kabulu i delovima Avganistana pod talibanskom vlašću,

u Ankari, Damasku i Jerusalimu. Prošlost sveta oblikovali su događaji na putevima svile. Oblikovaće i njegovu budućnost.

Ovo što sledi jeste podroban snimak savremenih događaja, ali snimak načinjen kroz širokougaono sočivo kako bi se dočarao kontekst onoga što se dešava u svetu i kako bi se naglasile neke teme od kojih zavise naši životi i naša sredstva za život. Putevi svile leže u srcu te slike, do te mere da nije moguće shvatiti šta se dešava danas i šta će se desiti sutra ako ne uzmemo u obzir čitavu oblast koja se prostire između istočnog Sredozemlja i Pacifika. Prema tome, cilj ove knjige je da ažurira priču i da protumači događaje iz poslednjih nekoliko godina u doba dubokog preobražaja.

Od 2015. godine svet se drastično izmenio. Tada sam napisao da je život sve teži i izazovniji za Zapad. Svakako tako izgleda posle glasanja o Bregzitu i nesigurnosti o budućnosti Evropske unije, o čemu u knjizi govorim. Sjedinjene Američke Države takođe su na novoj putanji posle izborne pobeđe Donalda Trampa, a tu putanju teško je i pratiti i procenjivati. Problem zapravo ne predstavljaju predsednikovi tvitovi, koliko god bili zabavni komentatorima, nego pokušaji da se shvati da li Bela kuća želi da se povuče iz svetskih poslova ili da ih preoblikuje – i zašto. I o tome se govori u ovoj knjizi.

Tu je i Rusija, koja otvara novo poglavlje u odnosima sa Zapadom uprkos vođstvu predsednika Putina i njegove klike koja upravlja zemljom već dvadeset godina. Vojna intervencija u Ukrajini, navodno mešanje u izbore u SAD i Velikoj Britaniji i optužbe za pokušaj ubistva

bivšeg obaveštajca izazvali su najteže trenutke u odnosima Rusije sa Zapadom još od pada berlinskog zida – a kao što ćemo videti, položili su temelje novih stavova Moskve prema Jugu i Istoku.

U srcu sveta nastavak problema u Avganistanu, slom Sirije zbog dugogodišnjeg rata i mučna obnova Iraka ne ulivaju mnogo nade uprkos znatnim finansijskim, vojnim i strategijskim sredstvima utrošenim na pokušaje poboljšanja situacije u tim zemljama. Netrpeljivost između Irana i Saudijske Arabije i između Indije i Pakistana retko jenjava, a česte gnevne međusobne optužbe prete da prerastu u nešto ozbiljnije od reči.

Vremena su teška i u Turskoj; posrnula privreda i masovni protesti doveli su do pokušaja prevrata 2016, kada je deo oružanih snaga pokušao da preuzme vlast. Posle propasti puča desetine hiljada ljudi su pohapšene, a možda čak sto pedeset hiljada otpušteno je zbog navodnih veza s navodnim vođom prevrata Fetulahom Gulenom. Među otpuštenima su sudije visokog ranga, univerzitetski profesori, nastavnici, policajci i novinari – kao i pripadnici vojske.¹¹ Nestašica prostora u zatvorima je takva da je decembra 2017. turska vlada objavila da će u sledećih pet godina izraditi čak dvesta dvadeset osam novih zatvora – i gotovo udvostručiti zatvorske kapacitete u zemlji.¹²

* * *

Pa ipak, širom Azije, ovo je i vreme nade. Postoji snažan osećaj da države pokušavaju bliže da sarađuju na zajedničkim interesima ostavljajući razlike po strani. Kao što

ćemo videti, u poslednje vreme osnivaju se brojne inicijative, organizacije i forumi sa ciljem da podstaknu saradnju, međusobnu pomoć i razgovore i obezbede temelje solidarnosti i zajedničke budućnosti.

To su zapazili oni čiji finansijski uspeh zavisi od prepoznavanja i postavljanja trendova, pa su stupili u dejstvo. Godine 2015, na primer, „Najki“ je uveo nov dizajn u svoju liniju sportskih patika. Putovanja košarkaša Kobija Brajanta u Italiju i Kinu uspostavila su „veze sa evropskim i azijskim kontinentom“, saopštila je kompanija, i navela njene dizajnere da misle na „legendarni put svile, nadahnuće za nove patike 'Kobi X Silk'“. ¹³

Uz ove patike savršeno se uklapa toaletna voda kompanije „Ermes“ *Poivre Samarcande*, ili samarkandski biber, sa svojim „paprenim, mošusnim, pomalo dimljivim mirisom posećenog drveta“ u kojoj „duša starog hrasta, pomešana s biberom, nastavlja da živi u mirisu“. I ovu toaletnu vodu nadahnuli su putevi svile: „Naziv je“, otkrio je glavni parfimer Žan-Klod Elena, „omaž gradu kroz koji su karavani sa začinima nekada prolazili putujući sa istoka na zapad.“ ¹⁴

Čovek koji je preduhitrio i „Najki“ i „Ermes“ u prepoznavanju mogućnosti puteva svile bio je niko drugi do Donald Tramp, četrdeset peti predsednik Sjedinjenih Američkih Država. On je 2007. zaštitio svoj brend u Kazahstanu, Uzbekistanu, Kirgiziji, Turkmenistanu, Azerbejdžanu i Jermeniji s namerom da proizvodi votku pod nazivom „Tramp“. Isto to učinio je i 2012. želeći da da svoje ime hotelima i imanjima u svim zemljama duž puteva svile – uključujući i Iran, zemlju koju pokušava da

izoluje otkako je preuzeo dužnost 2017. Tramp posluje i u Gruziji; stvaraju se planovi za otvaranje „raskošnih kockarnica“ u saradnji sa finansijskom grupom odgovarajućeg naziva „Put svile“, koja u poslednje vreme privlači veliku pažnju novinara. ¹⁵

Putevi svile prisutni su širom Azije. Postoje, naravno, bezbrojne turističke agencije koje nude otkrivanje slavne tajanstvene prošlosti zemalja u srcu sveta, prošlosti izgubljene u magli vremena. No, postoje i brojni savremeniji znaci koji pokazuju moć sadašnjih i budućih mreža kao i onih nekadašnjih. Jedan primer je veliki tržni centar „Put svile“ u prestonici Kazahstana Astani, a drugi je interni časopis vazduhoplovne kompanije „Kataj pacifik“ iz Hongkonga. Na aerodromu u Dubaiju putnike dočekuju oglasi britanske banke „Standard charter“ koji kažu: „Jedan pojas. Jedan put. Jedna banka povezuje vaše poslove širom Afrike, Azije i Bliskog istoka.“ Primer je i gasom bogat Turkmenistan na istoku Kaspijskog mora, koji je 2018. usvojio zvaničan nacionalni slogan: „Turkmenistan – srce velikog puta svile“. ¹⁶

Razlog za optimizam širom srca Azije između ostalog su i neizmerna prirodna bogatstva te oblasti. Na primer, „Britiš petroleum“ procenjuje da se na Bliskom istoku, u Rusiji i srednjoj Aziji nalazi gotovo sedamdeset odsto svetskih poznatih rezervi nafte i gotovo šezdeset pet odsto rezervi prirodnog gasa – a te procene ne obuhvataju Turkmenistan, među čijim gasnim poljima je i Galkiniš, drugo najveće nalazište gasa na svetu. ¹⁷

Tu je i poljoprivredno bogatstvo oblasti između Sredozemnog mora i Pacifika. Zemlje kao što su Rusija, Turska,

Ukrajina, Kazahstan, Indija, Pakistan i Kina proizvode više od polovine ukupnog svetskog žita – a uz zemlje jugoistočne i istočne Azije kao što su Mjanmar, Vijetnam, Tajland i Indonezija, proizvode i gotovo osamdeset pet odsto ukupnog svetskog pirinča.¹⁸

Važni su i hemijski elementi kao što je silicijum, koji igra veliku ulogu u mikroelektronici i proizvodnji poluprovodnika. Samo Rusija i Kina proizvode tri četvrtine svetskog obima. Treba spomenuti i retke zemne elemente kao što su itrijum, disprozijum i terbijum, neophodne za sve od supermagneta do akumulatora i od aktivatora do laptopova – a samo Kina je 2016. davala više od osamdeset odsto ukupne svetske proizvodnje.¹⁹ Dok futurolozi i pioniri umrežavanja često govore o uzbudljivom svetu veštačke inteligencije, a Udruženje za digitalnu zemlju i mašinsko učenje obećava da će promeniti način na koji živimo, radimo i mislimo, retko ko se pita odakle će stizati materijal iz kog će nastati nov digitalni svet – i šta će se dogoditi ako se zalihe potroše ili ako ih oni koji imaju gotovo potpuni monopol nad njima upotrebe kao trgovačko ili političko oružje.

Postoje i razna druga bogatstva koja donose korist svojim vlasnicima. Među njima je heroin, već više od deset godina glavni izvor finansiranja avganistanskih talibana.²⁰ Do 2015, izvestio je izaslanik Ujedinjenih nacija, „opijum se gajio na oko dvesta hiljada hektara“. Da bismo shvatili razmere, dodao je izaslanik, „to je više od četiristo hiljada igrališta za američki fudbal – uključujući i rubne zone za postizanje pogodaka“.²¹ Od tada je proizvodnja porasla i do 2017. površine pod opijumom obuhvataju oko trista

pedeset hiljada hektara; iste godine ostvarena je rekordna žetva koja je pokrila oko osamdeset odsto svetskog tržišta i vredela je više od trideset milijardi dolara.²²

Prirodna bogatstva uvek su igrala glavnu ulogu u oblikovanju sveta. Sposobnost zemlje da proizvodi hranu, vodu i energiju za svoje građane očigledno je važna, baš kao i zaštita zemlje od spoljnih opasnosti. Zbog toga je kontrola nad putevima svile važnija nego ikada, ali donekle i objašnjava pritisak u vezi s ljudskim pravima, slobodom štampe i slobodom govora širom Azije, što je nedavno naglasio Endru Gilmore, pomoćnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za ljudska prava. „Neke vlade smatraju da ih svako neslaganje ugrožava, rekao je, i nazivaju zabrinutost za ljudska prava „nezakonitim spoljnim mešanjem“ u svoje unutrašnje poslove, pokušajem obaranja režima ili nametanja stranih „zapadnih“ vrednosti. Odluka o tome čiji glas može da se čuje a čiji ne tesno je povezana sa učvršćivanjem i zadržavanjem vlasti u svetu punom promena i s brigom za posledice ako se dozvoli izražavanje drugačijih stavova.“²³

Mi već živimo u stoleću Azije, u vreme u kom je premeštanje ukupnog bruto domaćeg proizvoda iz razvijenih privreda Zapada u privrede na Istoku zapanjujuće obimno – i zapanjujuće brzo. Neke procene predviđaju da će se do 2050. prihod po glavi stanovnika u Aziji ušestostučiti prema paritetu kupovne moći; tako će, prema sadašnjim merilima, Azija dobiti još tri milijarde bogataša. Kada gotovo udvostruči svoj udeo u globalnom bruto domaćem proizvodu na pedeset dva odsto, kako stoji u jednom nedavnom izveštaju, „Azija će ponovo zauzeti dominantan

ekonomski položaj koji je imala pre oko trista godina, u vreme pre industrijske revolucije²⁴ Premeštanje globalne ekonomske moći u Aziju „odvijaće se brže ili sporije“, saglasan je drugi izveštaj, „ali opšti pravac promena i istorijski značaj te promene su jasni“. I ovaj izveštaj zaključuje da ćemo doživeti obrt prema svetu kakav je bio pre uspona Zapada.²⁵

Snažna svest o tome da svet stiće novi oblik podstakla je stvaranje planova za budućnost koji će unovčiti i ubrzati pomeranje privredne i političke moći. Najvažniji među njima jeste inicijativa „Pojas i put“,^{*} ekonomska i međunarodna strategija kineskog predsednika Si Đinpinga koja koristi drevne puteve svile – i njihov uspeh – kao obrazac za kineske dugoročne planove za budućnost. Otkako je taj projekt započet 2013, Kina je obećala da će u oko hiljadu infrastrukturnih projekata, uglavnom u vidu zajmova, uložiti oko tri biliona dolara.

Neki poznavaoци veruju da će suma stavljena na raspolaganje susedima Kine i zemljama koje su deo „Pojasa i puta“ i na kopnu i na moru s vremenom višestruko porasti kako bi nastao međusobno isprepleteni svet železničkih pruga, auto-puteva, luka za prekookeanske brodove i aerodroma, što će pak omogućiti još brže jačanje trgovačkih veza.

Kina se suočava i s drugim izazovima, a među najvećima je onaj koji je jedan vodeći ekonomista nazvao „manjak beba“ u naciji koja stari i ne podmlađuje se.²⁶ Tu

^{*} Projekat izgradnje ekonomskog pojasa duž puta svile i pomorskog puta svile XXI veka i povezivanja infrastrukture Kine i susednih zemalja. (Prim. prev.)

su i teškoće koje donosi kreditni mehur, toliko veliki da je Međunarodni monetarni fond 2017. upozorio da nivo zaduženosti nije zabrinjavajući, nego „opasan“.²⁷ Kreditni balon podsticao je eksploziju tržišta nekretnina i ponuda je toliko brzo premašila potražnju da se procenjuje da je petina domova – oko pedeset miliona kuća i stanova – prazno.²⁸ Tu su i izazovi koje donosi brza urbanizacija, uključujući i sve ono što sa sobom povlači veliki broj migranata, što naglašava razlike u željama i kulturi između sela i grada i utiče na rodne uloge širom zemlje.²⁹

No, postoje i drugi načini da se shvati šta se dešava u današnjem svetu i u budućem. Početkom dvadesetog veka Radjard Kipling pomogao je popularizaciji ideje „velike igre“ u kojoj su se britansko i rusko carstvo nadmetali politički, diplomatski i vojno za položaj i prevlast u srcu Azije. Danas se odvija čitav niz „velikih igara“, nadmetanja za uticaj, za energiju i prirodna bogatstva, za hranu, vodu i čist vazduh, za strateški položaj, čak i za podatke. Ishod ovih igara snažno će uticati na svet u kome ćemo živeti u nastupajućim decenijama.

Godine 2015. napisao sam da su putevi svile u usponu. I dalje je tako. Mudro je pomno pratiti kako će i zašto njihov uspon uticati na sve nas.

Putevi ka istoku

Pre dvadeset pet godina, kad sam završavao fakultet, svet je delovao znatno drugačije. Hladni rat se završio i probudio nade u mir i napredak. „Herojski podvizi Borisa Jeljcina i ruskog naroda“ skrenuli su Rusiju na put reformi i demokratije, rekao je predsednik Bil Klinton na sastanku s ruskim predsednikom u Vankuveru 1993. Izgledi za „ponovo plodnu i naprednu Rusiju“ dobri su za svakoga, naglasio je.¹

Nada se pojavila i u Južnoj Africi, gde su napeti pregovori o okončanju aparthejda odmakli dovoljno da Nobelov odbor dodeli nagradu za mir za 1993. Frederiku de Klerku i Nelsonu Mandeli za njihov „rad na mirnom okončanju režima aparthejda i polaganje temelja nove demokratske Južne Afrike“.² Dodela te ugledne nagrade bila je trenutak nade za Južnu Afriku, za Afriku i za svet – iako se kasnije saznalo da su mnogi najbliži saradnici savetovali Mandeli da odbije nagradu ako mora da je podeli sa čovekom kog

su nazivali „njegovim ugnjetačem“. No, Mandela je zauzeo stav da je praštanje najvažniji deo pomirenja.³

Mnogo dobrog očekivalo se i na Korejskom poluostrvu. U razgovorima kakvi su ozbiljnije vođeni mnogo kasnije, 2018, Sjedinjene Države i Severna Koreja uz veliku pompu postigle su okvirni sporazum o mirnom ujedinjenju Koreje i putu ka denuklearizaciji, što je pozdravljeno kao veliki korak u zaustavljanju širenja nuklearnog naoružanja i unapređenju bezbednosti regiona i čitavog sveta.⁴

Godine 1993. Indija i Kina takođe su postigle važan okvirni sporazum o rešavanju pograničnih pitanja koja su tri godine bila izvor suparništva i ogorčenosti, a obe zemlje takođe su se saglasile da će smanjiti broj vojnika duž granica i zajedno raditi na ostvarenju obostrano prihvatljivog rešenja.⁵ Ovo je bilo vrlo važno i za Indiju i za Kinu u vreme kad su ekonomsko jačanje i liberalizacija bili najvažniji ciljevi njihovih političkih vođa. U Kini je Deng Sjaoping u to vreme obišao južne provincije kako bi ubrzao društvene, političke i finansijske reforme i obračunao se s pristalicama tvrde linije, protivnicima liberalizacije tržišta zahvaljujući kojoj je u komunističkoj Kini otvorena prva berza, u Šangaju 1990.⁶

Preobražaj Južne Koreje tada se već uveliko odvijao. Šezdesetih godina prošlog veka to je bila jedna od najsiromašnijih zemalja na svetu, bez prirodnih bogatstava i s nepovoljnim položajem na krajnjem jugu Azije. Pretvorila se u privrednu supersilu s kompanijama kao što su „Samsung“, „Hjundai“ i „Hanva“, pojedinačno vrednim više od sto milijardi dolara, pa su neki komentatori govorili u Južnoj Koreji kao o „najuspešnijoj zemlji sveta“.⁷

U Indiji se, kao i drugde, naporno radilo na privrednom rastu početkom devedesetih – mada je malo ko nešto očekivao od jedne male kompanije za softver koja je s mukom izašla na bombajsku berzu u februaru 1993. Uprkos veličini i mogućnostima, Indija je bila privredna sitna riba, a njen tehnološki sektor mali i neiskusnan. Oni hrabri koji su kupili deonice kompanije „Infosis“ dobro su uradili ako su ih zadržali. Kompanija je objavila da je njena operativna zarada za fiskalnu godinu koja se završila 31. marta 2018. bila veća od 2,6 milijardi dolara.⁸ Njene deonice sada vrede četiri hiljade puta više nego pre dvadeset pet godina.⁹

Osnivanje nove vazduhoplovne kompanije u jednoj maloj zemlji Persijskog zaliva takođe nije mnogo obećavalo. Osnovana novembra 1993, kompanija „Katar ervejz“ počela je s radom dva meseca kasnije, po mišljenju mnogih veoma skromno, s nekoliko lokalnih letova za kojima nije bilo velike potražnje. Danas ova kompanija ima flotu od preko dvesta aviona, više od četrdeset hiljada zaposlenih, preko sto pedeset redovnih linija i dobija pohvale o kakvima niko nije ni sanjao pre četvrt veka.¹⁰ Aprila 2018. postigla je sporazum o kupovini dvadeset pet odsto vlasništva nad moskovskim Međunarodnim aerodromom „Vnukovo“ – trećim najvećim aerodromom u Rusiji.¹¹

Naravno, nisu baš svuda cvetale ruže tokom 1993, što pokazuju napad kamiona-bombe na Svetski trgovinski centar u Njujorku i usklađeni niz eksplozija u Bombaju u kojima je poginulo više od dvesta pedeset ljudi. Sarajevo, grad već čuven po atentatu na Franca Ferdinanda 1914, bosanski Srbi podvrgnuli su opsadi koja je trajala duže

od bitke za Staljingrad u Drugom svetskom ratu. Prizori snajperske paljbe na civile dok prelaze ulicu postali su uobičajeni, kao i užasne slike razornih posledica granatiranja grada sa okolnih planina. Ponovna pojava koncentracijskih logora u Evropi i genocid u Srebrenici i Goraždu sredinom devedesetih bili su surov podsetnik da se čak i najstrašnije pouke iz prošlosti mogu lako zaboraviti.

Neke nevolje s početka devedesetih su nam bliskije. U Velikoj Britaniji, na primer, politički život obeležile su otrovne prepirke o članstvu u Evropskoj uniji i pozivi na referendum. Ovi sukobi gotovo su oborili vladu i naveli su premijera Džona Mejdžora da članove sopstvenog kabineta nazove „skotovima“.¹²

Sve to dogodilo se relativno nedavno, ali deluje daleko i priziva u misli neko drugačije doba. U leto 1993, spremajući završne ispite, slušao sam album pod nazivom *Pablo Honey* zanimljive nove grupe „Radiohead“. Nije mi padalo na pamet da najproročanskija pesma te godine neće biti njihova pesma *Creep*, koja je na platformi „Spotifaj“ pre slušana više od dvesta pedeset miliona puta, nego ona koja će te godine pobediti u trci za Oskara. „Čitav nov svet“, obećavao je Aladin Jasmini, „nova sjajna tačka gledišta.“ Ona se saglasila s njim. „Potpuno nov svet, blistavo mesto koje nisam poznavala.“ Pesma zasnovana na priči nastaloj duž puteva svile i smeštena negde uz puteve svile prorekla je njihovu budućnost.

Taj potpuno novi svet najbolje se može videti u poređenju engleskog fudbala 1993. i danas. Nedelju dana pre početka završnih ispita na Kembridžu gledao sam reprizu finala Kupa između *Arsenala* i *Šefild venzdeja*,

dosadnog gotovo koliko i kvalifikaciona utakmica koja se završila nerešeno. Od svih igrača koji su učestvovali u meču (uključujući i rezerve) samo trojica nisu bila s Britanskih ostrva. Dvadeset pet godina kasnije, finale između *Mančestera* i *Čelsija* bilo je jednako nezanimljivo – ali sastav timova potpuno se razlikovao: samo šestorica od dvadeset sedam igrača koji su igrali tog popodneva na Vembliju bila su rođena u Ujedinjenom Kraljevstvu ili u Irskoj. Ostali su poticali iz svih delova sveta, uključujući Španiju, Francusku, Nigeriju i Ekvador.

Ako ovo govori o brzini globalizacije u toku jednog naraštaja, onda je možda još upadljivija promena među vlasnicima engleskih fudbalskih klubova u istom periodu. Ne tako davno pomisao da bi vlasnici vodećih klubova mogli da budu stranci bila bi odbačena kao čista maštarija – u vreme kad bi čak i strani naglasak u upravnom odboru naterao direktore klubova da se zagrcnu čajem i pitom od mesa na poluvremenu. Ali danas mnoga slavna imena engleskog i evropskog fudbala imaju vlasnike iz inostranstva. I mnogi potiču iz zemalja puteva svile.

Na neki način to nije iznenađenje. Na kraju krajeva, iako su pravila fudbala donesena u Londonu 1863, sama igra nije izmišljena u Engleskoj. Prema podacima organizacije FIFA, međunarodnog tela koje upravlja ovim sportom, fudbal je prvi put isproban u Kini za vreme vladavine dinastije Han (206. g. p. n. e. – 220. g. n. e.) kao igra u kojoj su igrači šutirali kožnu loptu ispunjenu perjem u mrežu razapetu između dva bambusova štapa. Igra je bila poznata kao *cuđu*.¹³

Uprkos tome, dug je put od nastanka igre do zapažanja da su sve velike klubove iz Birmingema i okoline – među njima su i *Aston Vila*, *Vest Bromvič Albion*, *Birmingem Siti* i *Vulverhempton* – kupili Kinezi otkako su *Putevi svile* objavljeni 2015. Godine 2017, dva diva italijanskog fudbala koja dele veličanstveni stadion San Siro, *AC Milan* i *Inter*, takođe su prodata Kinezima.

Neki vlasnici engleskih – i evropskih – najboljih klubova potiču iz zemalja Zaliva. *Mančester Siti*, koji je dominirao svim domaćim takmičenjima i 2018. osvojio englesku Premijer ligu s rekordnim rezultatom, u vlasništvu je Mansura bin Zajeda al Najana, koji je takođe zamenik predsednika vlade Ujedinjenih Arapskih Emirata. Slično tome, *Pari Sen Žermen* je iste godine osvojio francusko prvenstvo s jednakom lakoćom, a njegovi vlasnici iz Kataru obezbedili su prethodnog leta timu dvojicu novih igrača – Nejmara i Kilijana Mbapea – za sumu veću od trista pedeset miliona evra (bez plata i bonusa).

Većinski vlasnik *Evertona* je Farhad Moširi, rođen u Iranu, a sada stanovnik Monaka, koji se obogatio radeći sa Ališerom Usmanovim, poslovnim čovekom iz Uzbekistana kome su ulaganja u Rusiji, srednjoj Aziji i drugde donela više od pet milijardi dolara – i omogućila mu da kupi znatan udeo fudbalskog kluba *Arsenal*. Želeo je da kupi kontrolni paket, ali mu je to onemogućila zamršena deoničarska struktura. Navijači *Arsenala* molili su ga da zadrži svoje deonice sve dok ih najzad nije prodao u leto 2018. No, godinama je sudbina ovog ponosnog i slavnog fudbalskog kluba zavisila od volje uzbečkog magnata.¹⁴

Nekada davno bogati Englezi išli su na velike turneje po Evropi, obilazili gradove kao što su Venecija, Napulj, Firenca i Rim, divili se i nadahnjivali umetničkim delima i arhitekturom, kupovali slike, crteže, skulpture i rukopise, a neki su čak odnosili sa sobom sve iz čitavih kuća.¹⁵ To je bio plen sve većeg bogatstva i trgovačkih i vojnih uspeha koji su malo ostrvo u severnom Atlantiku pretvorili u svetsku supersilu. Danas su trofeji za pokazivanje Svetsko prvenstvo u fudbalu, za koje su se uspešno nadmetali Rusija i Katar, Zimske olimpijske igre (održane u Sočiju 2014) i veličanstvene umetničke galerije kao što su novi Luvr, smešten ne u Parizu, nego u Abu Dabiju, ili novi Muzej Viktorije i Alberta, koji nije u londonskom Albertopolisu, nego u kineskom Šendženu. Tu su i zapanjujući Centar moderne umetnosti „Garaža“ u Moskvi, delo Rema Kolhasa, Kompleks zimskih sportova u prestonici Turkmenistana Ašhabadu, zdanje znatno veće od Medison skver gardena.

U osamnaestom veku jedan britanski putnik krenuo je na putovanje po Italiji „nestrpljiv da vidi zemlju tako slavnu u istoriji koja je nekada izdavala zakone čitavom svetu“.¹⁶ To se promenilo. Danas putnici dolaze da se dive britanskoj istoriji, britanski sudovi rešavaju sporove i odlučuju o brakorazvodnim sporazumima, a bogataši traže i kupuju britanske trofeje – fudbalske klubove ili značajne nekretnine kao što su svetski poznate robne kuće „Harods“ i „Hamli“, Kanari vorf, zgrada „Voki-toki“ u Ulici Fenčerč broj 20 u Sitiju ili medijske kuće kao što su *Independent* i *Ivning standard*, čiji su vlasnici iz Kine, Rusije ili Emirata.

Isto je i u Sjedinjenim Državama, gde su *Bruklin netsi*, *Njujork post*, hoteli „Voldorf Astorija“ i „Plaza“, kao i „Vorner mjuzik“ samo najistaknutiji poslovi i imena koje su u celini ili u partnerstvu kupili poslovni ljudi iz Rusije, s Bliskog istoka i iz Kine ili ulagači koji imaju tesne veze sa ovim zemljama.

Među njima je slučajno i „Ledženderi Entertejment“, holivudski studio koji je napravio *Park iz doba jure*, najgledaniji film 1993. godine kojim sam se častio kad sam položio ispite. Taj studio je sada deo kompanije „Dalijan Vanda“ Vanga Đanlina, koji je vlasnik i bioskopskih lanaca „Odeon“, UCI, „Karmajk“ i „Hojts“ u Evropi, SAD i Australiji (s više od četrnaest hiljada sala), kao i kompanije za izgradnju jahti „Sansiker“ i grupe „Infont sports“, koja drži ekskluzivna prava za prenose sportskih događaja kao što su Svetsko prvenstvo u fudbalu 2018. i 2022.

Prirodno, iako se neki među ovim poslovima mogu smatrati hobbijem ili strašću, mnogi predstavljaju ozbiljna i velika ulaganja. Ta ulaganja zasnivaju se na velikom premeštanju bruto domaćeg proizvoda u poslednjih dvadeset pet godina tokom kog je samo u Kini osamsto miliona ljudi izašlo iz zone siromaštva osamdesetih godina prošlog veka.¹⁷ Dok su merila siromaštva predmet rasprava razvojnih ekonomista i drugih stručnjaka, nema sumnje u to da su brzina i razmere kineskog privrednog rasta zapanjujući. Godine 2001. BDP Kine iznosio je trideset devet odsto američkog (prema paritetu kupovne moći); a do 2008. porastao je na šezdeset dva odsto. Do 2016. BDP Kine bio je 114 odsto američkog, prema istim merilima – a najverovatnije će rasti još brže i oštrije u narednih pet godina.¹⁸